

بهداشت و سلامت از نگاه امام خمینی رحمته الله علیه و مقام معظم رهبری مد ظله العالی

□ محمد صادقی *

□ مهدی صادقی **

□ سمانه صادقی ***

چکیده

بهداشت و سلامت، یکی از اساسی‌ترین نیازهای افراد و جوامع بشری و جزء اولویت‌های اصلی هر حکومت به شمار می‌آید. چنین ویژگی، سبب شد تا ارتقاء بهداشت و سلامت مردم، از همان روزهای ابتدایی پیروزی انقلاب اسلامی مورد توجه امام خمینی رحمته الله علیه و مقام معظم رهبری مد ظله العالی قرار گیرد. این مقاله که با مطالعه اسنادی و به شیوه توصیف و تحلیل تدوین یافته، عهده‌دار تحلیل نگاه این دو عبد صالح الهی در مقوله بهداشت و سلامت می‌باشد. در بیانات ارزشمند ایشان، اهمیت و جایگاه، ابعاد و عوامل مادی و معنوی مؤثر در بهداشت و سلامت و همچنین بیان پیشرفت‌ها، ترسیم چشم‌انداز و انتظارات مورد توجه قرار گرفت. بر اساس یافته‌های این مقاله، عوامل مادی همچون پیشگیری از بیماری، تغذیه سالم، کار و فعالیت‌های جسمی، تفریحات سالم و نیز تقویت نهاد خانواده، ورزش، محیط زیست، آموزش و پرورش و نظام پزشکی و... به عنوان عوامل تأثیرگذار بر سلامت انسان شناخته می‌شوند. همچنین، عوامل معنوی نظیر ایمان، عمل به احکام الهی، اخلاق اسلامی و اعتکاف نیز در این زمینه تأثیرگذار هستند. عدالت، توسعه و پیشرفت، خودکفایی، بهبود شاخص‌های سلامت و بهداشت، ارتقاء سطح علمی و... جزء انتظارات و توصیه‌های امام راحل و مقام معظم رهبری به شمار می‌آیند. **کلیدواژه‌ها:** بهداشت، سلامت، امام خمینی رحمته الله علیه، مقام معظم رهبری مد ظله العالی، سلامت جسم، سلامت روان.

* دکترای تفسیر تطبیقی - مؤسسه علوم و معارف جامعة المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم العالمیه (نویسنده مسئول) (m.heidari012@gmail.com).

** دانش پژوه دوره کارشناسی رشته فلسفه مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه (zolfaghar014@gmail.com).

*** طلبة سطح ۲ حوزه علمیه حضرت خدیجه علیها السلام.

مقدمه

انسان، آفریده خدا و بنده اوست و در این بندگی، به بدن سالم نیاز دارد. امام سجاده علیه السلام در صحیفه سجادیه می‌فرماید: «وَ ارْزُقْنِي صِحَّةً فِي عِبَادَةِ»؛ «خداوندا، مرا تندرستی بده تا بندگی کنم» (صحیفه سجادیه، ۱۳۸۶، ص ۱۴۴). بهره‌مندی همه‌جانبه انسان از سلامت، اساس فعالیت‌های او در زندگی مادی و معنوی است که پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله از آن به «نعمت پنهان و ناشناخته» یاد کرده است (قتال نیشابوری، ۱۳۷۵، ص ۴۷۲) و در روز قیامت نیز مورد سؤال قرار می‌گیرد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۸۱۲؛ طبری، ۱۴۱۲، ج ۳۰، ص ۱۸۴؛ سیوطی، ۱۴۰۴، ج ۶، ص ۳۸۸).

در برخی روایات، بدن و اعضای آن به عنوان امانت‌های الهی شناخته شده‌اند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «... گوش، چشم، زبان و قلب امانت هستند و هر کس امانت را رعایت نکند، ایمان ندارد» (نجفی، ۱۴۲۳، ج ۸، ص ۳۷۰). خداوند متعال نیز رعایت امانت را از ویژگی‌های برجسته مؤمنان واقعی برشمرده است (معارف، ۳۲).

بهداشت و پاکیزگی، که مهم‌ترین عامل تحقق سلامتی است، ارزشی دینی محسوب می‌شود و نقطه مقابل آن، خبیث و ناپسند است (مائده، ۱۰۰؛ اعراف، ۱۵۷). از این رو، خداوند پاکیزگان را دوست دارد (توبه، ۱۰۸). بر اساس عقل و توصیه‌های قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم السلام، حفظ تندرستی و حفظ نفس لازم و واجب شمرده شده است (عاملی، ۱۴۱۳، ج ۱۴، ص ۴۶۱؛ حلی، ۱۴۱۴، ج ۹، ص ۱۲۹؛ حلی، ۱۴۲۵، ج ۲، ص ۳۲۲؛ یزدی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۴۸۹؛ خمینی، ۱۴۲۰، ص ۷۵؛ طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۲۴۱؛ خامنه‌ای، ۱۴۲۰، ج ۱، ص ۱۸۹).

با توجه به اهمیت این مسئله و بیانات امام راحل و مقام معظم رهبری و همچنین نبود کار تحقیقاتی مستقلی که به این موضوع بپردازد، مقوله بهداشت و سلامت از نگاه این دو عبد مخلص الهی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. بهداشت

این واژه، مصدر مرکب مرخّم است که از دو کلمه فارسی «به» و «داشت» تشکیل شده و به

معنای نگاه داشتن، تندرستی و پیشگیری آمده است (دهخدا، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۴۴۳۸؛ معین، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۶۱۱). در زبان عربی، این مفهوم با واژه‌های «وقایة الجسم» (فیروزآبادی، ۱۴۲۰، ج ۴، ص ۴۶۴؛ فیومی، ۱۴۰۵، ج ۲، ص ۶۶۹؛ جوهری، ۱۴۱۹، ج ۵، ص ۲۰۰۴)، «حفظ الصحة» (بستانی، ۱۳۷۵، ص ۵۴۹) و «العافیة» (ابن منظور، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۷۳؛ ازهری، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۱۴۱؛ زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۹، ص ۶۸۹) بیان می‌شود.

بهداشت به مجموعه فعالیت‌ها و اقداماتی اطلاق می‌شود که برای بهبود و ارتقای تندرستی و توانایی فرد یا جامعه انجام می‌گیرد (مولوی، ۱۳۷۸، ص ۳). هرچند واژه «بهداشت» به‌طور مستقیم در قرآن ذکر نشده است، اما از واژگانی چون «طیب»، «طهور» و مشتقات آن‌ها و همچنین «شفاء» و در مقابل آن‌ها «رجس»، «نجس» و «خبیث» استفاده شده است (راغب اصفهانی، ۱۴۲۹، ص ۵۲۶-۵۲۷، ۲۷۲، ۳۴۲، ۴۵۹ و ۷۹۱).

۱-۲. سلامت

واژه «سلامت» در لغت به معنای بی‌گزند شدن از آفت، بی‌عیب شدن، رهایی یافتن، نجات یافتن، امنیت، عافیت، تندرستی، نجات، رستگاری و شفا آمده است (فراهیدی، ۱۴۲۱، ج ۷، ص ۲۶۵؛ صاحب بن عباد، ۱۴۱۴، ج ۸، ص ۳۳۲؛ فیومی، ۱۴۰۵، ج ۲، ص ۲۸۷؛ قرشی، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۲۹۶). سازمان بهداشت جهانی مفهوم اصطلاحی سلامت را به‌عنوان برخورداری از آسایش کامل جسمی، روانی و اجتماعی تعریف می‌کند و نه تنها نداشتن بیماری و نقص عضو (پارک، ۱۳۹۰، ص ۲۹؛ جمعی از نویسندگان، ۱۳۶۳، ص ۲۵). در یک تعریف جامع‌تر، می‌توان گفت که سلامت کیفیتی از زندگی است که در آن فرد از آسایش کامل جسمی، روانی-عاطفی، خانوادگی-اجتماعی و معنوی برخوردار است (اصفهانی، ۱۳۸۴، ص ۱۱).

۲. اهمیت و جایگاه بهداشت و سلامت

قرآن کریم (مانده، ۱۰۰؛ توبه، ۱۰۸) و توصیه‌های پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام به ضرورت و اهمیت موضوع سلامتی، بهداشت و تأثیر آن در زندگی دنیوی و آخرت اشاره‌های فراوانی دارند (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۱۲۹؛ ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۴۴۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۵، ص ۳۹۹؛

کلینی، ۱۴۲۹، ج ۱۱، ص ۳۱۰). از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است: «هر که تنش سالم است و در جماعت خویش ایمن است و قوت روز خویش دارد، جهان سراسر مال اوست» (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۷۳۳). ایشان همچنین می‌فرمایند: «به هر مقدار که می‌توانید نظافت را رعایت کنید؛ زیرا خداوند متعال اسلام را بر پایه نظافت بنا نهاده است و هرگز کسی وارد بهشت نمی‌گردد مگر این که پاکیزه باشد» (متقی، ۱۴۰۱، ج ۹، ص ۲۷۷؛ پاینده، ۱۳۸۲، ص ۳۹۱).

در این راستا، از همان روزهای ابتدایی پیروزی انقلاب اسلامی، حفظ، تأمین و ارتقای سلامت مردم جامعه سرلوحه فعالیت مسئولان کشور قرار گرفته است. بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، مقوله بهداشت و سلامت را از جمله نیازهای اولیه برای هر ملت شمرده و متذکر می‌شوند که «در زمان رژیم گذشته، ملت در همه ابعاد از نیازهای اولیه برای زندگی محروم بودند؛ گرچه وانمود می‌شد که در اوج ترقی قرار دارند» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۱، ص ۴۴۶ و ج ۲، ص ۴۸۲). معظم له بارها به مسئولین تذکر داده‌اند که در قبال فقدان ضروریات اولیه زندگی از قبیل آب آشامیدنی سالم، حمام، وسایل بهداشتی و... مسئول هستند (همان، ج ۲، ص ۱۲۳). مقام معظم رهبری نیز بهداشت و سلامت را یکی از اساسی‌ترین نیازهای بشر و جزء اولین مسائل مهم زندگی جوامع می‌دانند. ایشان در این زمینه ابراز داشته‌اند: «اگر ما دو سه مسئله‌ی درجه‌ی یک [و اصلی] را بخواهیم کنار هم بگذاریم، بلاشک یکی از آنها مسئله‌ی سلامت و بهداشت و درمان است» (۱۳۹۱/۱۰/۱۱؛ ۱۳۹۳/۰۱/۳۰؛ ۱۳۸۹/۰۲/۰۱).

۳. ابعاد بهداشت و سلامت

انسان موجودی دو بعدی متشکل از روح و جسم است که این دو با هم وحدت دارند. به گفته امام خمینی، «جسم ظلّ روح است؛ روح باطن جسم است، جسم ظاهر روح است. این‌ها جدایی از هم ندارند» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۶، ص ۳۴۴). هر دو بعد نیاز به مراقبت و تقویت دارند (همان، ج ۸، ص ۳۷۴؛ ج ۷، ص ۵۴۱؛ ج ۸، ص ۲۵۰) و امکان بیماری و صحت برای هر دو بعد وجود دارد (خمینی، ۱۳۸۰، ص ۲۰۷). امام خمینی بر اصل بودن بُعد روحی و تقدم سازندگی روح بر سازندگی جسم تأکید داشتند (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۶، ص ۳۳۷؛ ج ۶، ص ۲۴۶؛ ج ۷، ص ۳۰۱).

مقام معظم رهبری نیز همان طور که بر لزوم سلامت جسمی تأکید دارند، سلامت معنوی و فکری را نیز ضروری و لازم می دانند و می فرمایند: «سلامت جسمی را با ورزش و با تغذیه مناسب؛ سلامت معنوی و قلبی را هم با توجه به خدا، با نماز، با دعا، با توسل، با یاد شهدا؛ سلامت فکری را با مطالعه کتاب های خوب، راه گشا و راهنما تأمین کنید» (۱۳۹۵/۰۹/۲۳).

۴. عوامل موثر در بهداشت و سلامت

عواملی که می توانند زمینه بهبود وضع بهداشت و سلامت را فراهم کنند، محور دیگری است که در بیانات این دو بزرگوار به آن پرداخته شده است. این عوامل به دو دسته مادی و معنوی تقسیم می شوند:

۴-۱. عوامل مادی

این عوامل می توانند در دو جنبه فردی و اجتماعی مطرح شوند:

۴-۱-۱. عوامل فردی

برخی از عوامل فردی تأثیرگذار در بهداشت و سلامت عبارتند از:

• پیشگیری از بیماری

مسئله اساسی در عوامل سلامتی، پیشگیری است که بسیار راحت تر و کم هزینه تر از درمان می باشد. توصیه های طبی قرآن کریم گاه به شکل نهی از برخی امور ارائه می شود که در حقیقت نقش «پیشگیری» دارد، مانند نهی از پرخوری و اسراف (اعراف، ۳۱). امام خمینی بر اهمیت پیشگیری قبل از درمان تأکید داشته اند (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۸، ص ۲۳۳).

مقام معظم رهبری نیز ضمن تشکر از دست اندرکاران طرح مصون سازی جامعه در برابر سرخک و سرخجه، فرمودند که ابعاد مختلف این طرح ملی باید از طریق رسانه های عمومی برای مردم تبیین شود و مردم قدردان کشور نیز بی تردید در اجرای این طرح مؤثر و بسیار مفید همکاری خواهند کرد (۱۳۷۵/۰۹/۱۲). ایشان همچنین بر اهمیت پیشگیری از ویرانی ها و خسارات تأکید

کرده و فرمودند: «جدای از خسارات، موضوع صدمات روحی و روانی ناشی از حوادثی همچون سیل، بلندمدت و تأثیرگذار است. بنابراین باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی و آینده‌نگری شود که صدمات و خسارات ناشی از این گونه حوادث به کمترین میزان ممکن برسد» (۱۳۹۸/۰۱/۱۳).

• تغذیه سالم

تغذیه صحیح در حفظ و تداوم سلامت روح و جسم انسان اهمیت زیادی دارد. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ» (عبس، ۲۴). در این آیه به نگاه کردن به طعام از جنبه‌های حلال و حرام بودن، تمیز و پاکیزه بودن و... تأکید شده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲۶، ص ۱۴۵؛ خدائی، ۱۳۸۹، ص ۵۴).

ائمه معصومین و اولیاء دین علیهم‌السلام به تمامی منافع و ضررهای جسمانی و روانی خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها توجه داشته‌اند و در برخی موارد به یادآوری عوارض معنوی و جسمانی مواد غذایی پرداخته‌اند (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۶، ص ۲۱۰؛ راوندی، ۱۴۰۷، ص ۷۷؛ شیخ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۶، ص ۳۱۰). امام رضا علیه‌السلام فرموده‌اند: «همانا صلاح بدن و قوام بدن به غذا و آشامیدنی است و فساد آن نیز به این دو است. پس اگر این دو را اصلاح کنی، بدن اصلاح و اگر این دو را فاسد کنی، بدن فاسد می‌گردد» (طب الرضاء علیه‌السلام، ۱۴۰۲، ص ۱۴).

مقام معظم رهبری شیوع بیماری‌های بی‌درمان و صعب‌العلاج و همچنین مرگ و میرهای ناگهانی و سخته را نتیجه دوری از اصول تغذیه اسلامی و سبک زندگی دینی می‌دانند. به باور ایشان، بسیاری از انحرافات اخلاقی غیرقابل کنترل نیز می‌تواند حاصل دوری از اصول اساسی تغذیه در مکتب اسلام باشد (۱۳۹۱/۷/۲۳). ایشان همچنین می‌فرمایند: «عدم تحرک، غذاهای نامناسب، غذاهای تقلیدی که در بعضی از این فروشگاه‌ها در اختیار می‌گذارند و مردم هم به این‌ها اقبال می‌کنند، و عمدتاً عدم تحرک، این‌ها جسم ملت را ضعیف می‌کند؛ جسم‌ها باید قوی باشد؛ باید سالم باشد» (۱۳۹۳/۱۱/۰۱).

• کار و فعالیت های جسمی

اسلام بر کار و تلاش در تمام شئون زندگی تأکید ورزیده و بیکاری را نکوهش کرده است. امام

علی علیه السلام می‌فرمایند: «أَبْغَضُ الْخَلْقِ إِلَى اللَّهِ جِيفَةً بِاللَّيْلِ بَطَّالٌ بِالنَّهَارِ»؛ «مبغوض‌ترین مردم نزد خداوند، کسی است که [شب را سراسر به خواب رود] مانند مرداری گندیده و در روز بی‌کار و تنبل باشد» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۶، ص ۳۴۰). قشر کارگر و زحمتکش همیشه مورد تکریم رسول اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام بوده‌اند. پیامبر مکرّم اسلام صلی الله علیه و آله دست کارگر را بوسیدند (ابن اثیر، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۱۸۵). امام خمینی و مقام معظم رهبری این عمل رسول اکرم را تعلیمی در جهت نشان دادن ارزش کار به عالمیان می‌دانند (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۶، ص ۲۳۴؛ ۱۳۹۴/۰۲/۰۹).

اهمیت کار و فعالیت‌های جسمی به خاطر تأثیرات مفید و همه‌جانبه آن در زندگی است که علاوه بر خودکفایی، استقلال و عزت، بر سلامت جسمی و روحی افراد نیز تأثیرگذار خواهد بود. امام راحل می‌فرمایند: «کار، علاوه بر آنکه برای خود انسان و مزاج انسان مفید است، در روح انسان هم تأثیر دارد» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۶، ص ۲۳۲). مقام معظم رهبری نیز می‌فرمایند: «هیچ کشوری و هیچ ملتی با بیکاری، تن‌پروری و بی‌اعتنایی به کار به جایی نخواهد رسید» (۱۳۸۷/۰۲/۰۴). ایشان همچنین تأکید می‌کنند: «کارِ متکی به ایمان و امید، علاج همه‌ی دردهای یک ملت است» (۱۳۸۵/۰۸/۱۷).

• تفریحات سالم

زندگی با نشاط، بدون تفریحات سالم میسر نیست. حضرت امام رضا علیه السلام می‌فرمایند: «... تفریح و سرگرمی‌های لذت‌بخش، شما را در اداره زندگی یاری می‌کند و با کمک آن، در امور دنیای خویش موفق خواهید شد» (ابن شعبه حرّانی، ۱۴۰۴، ص ۴۱۰).

امام خمینی به همان اندازه که به درس خواندن اهمیت قائل می‌شدند، به تفریح و نشاط نیز اهمیت می‌دادند و می‌فرمودند: «در ساعت تفریح درس نخوانید و در ساعت درس خواندن تفریح نکنید» (ستوده، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۲۱۳).

مقام معظم رهبری نیز می‌فرمایند: «اگر در زندگی تفریح سالم نباشد؛ اگر آن لبخند طبیعی که ناشی از نشاط است بر لب انسان ننشیند، زندگی بر خود انسان و بر معاشران او، جهنم

خواهد شد... تفریح، عنصر اساسی زندگی خوب است» (۱۳۷۱/۱۰/۰۱). ایشان به آسیب‌های این مسئله توجه داده و می‌فرمایند: «... بعضی از سرگرمی‌ها و تفریح‌های منحرف را دشمن به قصد غافل کردن ما و جوانان عمداً وارد جامعه ما می‌کند» (۱۳۸۳/۱۲/۲۴).

۲-۱-۴. عوامل اجتماعی

از دیگر عوامل مهم و مؤثر در سلامت، عوامل اجتماعی هستند. مقام معظم رهبری معتقدند که عوامل اجتماعی بیشترین تأثیر را در سلامت انسان دارند. معظم له اقدام سازمان بهداشت جهانی در تشکیل کارگروه برای بررسی عوامل اجتماعی تأثیرگذار در سلامت و انتقال تجربه و توصیه‌های لازم به کشورهای مختلف را اقدامی ارزشمند خواندند (۱۳۸۴/۱۰/۲۷).

به برخی از مهم‌ترین عوامل اجتماعی مؤثر در سلامت جسم و جان اشاره می‌شود:

• ازدواج و نهاد خانواده

خداوند متّان در قرآن کریم، ایجاد آرامش خاطر از طریق ازدواج را یکی از آیات خود معرفی کرده است: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا» (روم، ۲۱). بنابراین، همسر موجب آرامش خاطر و امنیت دل است. امام رضا (علیه السلام) درباره فواید همسر شایسته می‌فرمایند: «هیچ منفعتی بهتر از همسر شایسته نیست؛ همسری که وقتی انسان او را می‌بیند شادمانش گرداند و در موقع نبودن او، نگهدار ناموس و مالش باشد» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۳۹).

از دید حضرت امام، ازدواج راهی است برای ایجاد جامعه‌ای سالم که ضامن سلامت افراد و دوری آن‌ها از انحرافات و فساد و فحشا خواهد بود (امام خمینی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۵). این پیوند ازدواج از اسرار آفرینش و یکی از نعمت‌های بزرگ الهی است که موجبات بقا، ماندگاری و صحت و صلاح جوامع را فراهم می‌آورد (حاج علی اکبری، ۱۳۸۴، ص ۲۴). مسئله خانواده، پایه و سلول اصلی در جامعه است. جامعه اسلامی، بدون بهره‌مندی از نهاد خانواده سالم، سرزنده و بانشاط، اصلاً امکان ندارد پیشرفت کند (۱۳۹۰/۱۰/۱۴؛ ۱۳۹۳/۰۱/۳۰).

هر کشوری که در آن بنیان خانواده مستحکم باشد، بسیاری از مشکلات آن کشور، به‌ویژه مشکلات اخلاقی و معنوی، به برکت خانواده سالم و مستحکم برطرف می‌شود یا اصلاً به وجود نمی‌آید (حاج علی اکبری، ۱۳۸۴، ص ۲۴).

• نقش آموزش و پرورش

معلمان آموزش و پرورش همواره نقش تعیین کننده و منحصر به فردی در سرنوشت افراد دارند؛ از این رو، نمی توان نقش آموزش و پرورش را در بین عوامل مؤثر در بهداشت و سلامت نادیده گرفت. یکی از رسالت های معلمی، اصلاح گری امور است. «إِنْ أُريدُ إِلَّا الْإِصْلَاحُ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ» (هود، ۸۸)؛ منظور از اصلاح، اصلاح عقیده، اخلاق، عمل و همچنین اصلاح روابط و نظامات اجتماعی است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۹، ص ۲۰۹).
مقام معظم رهبری در این زمینه می فرماید: «آموزش و پرورش سنگ بنای آینده ی کشور است... بازده آموزش و پرورش یک بازده حیاتی، تعیین کننده و ماندگار است. اگر آموزش و پرورش در یک کشور ارتقاء پیدا کند و اصلاح شود، در اقتصاد، سلامت و بهداشت، محیط زیست و فراتر از همه ی این ها، در دین، فلسفه و اخلاق تأثیر خواهد گذاشت (۱۳۸۵/۰۲/۱۲). ایشان با تأکید بر کلام امام راحل که فرمودند: «معلمی شغل انبیا است» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۸، ص ۹۱)، معتقدند: «معلمان قادر در تربیت نسلی دانا، باایمان، دارای اعتماد به نفس، دارای امید، دارای نشاط، دارای سلامت جسمی و روحی، روشن بین، با اراده، کم هزینه و پرفایده هستند» (۱۳۹۴/۲/۱۷، ۱۳۹۵/۰۲/۱۳).

• ورزش

نقش ورزش در تأمین سلامتی و تندرستی جسم و روان مطلبی اثبات شده و مورد تأیید پیشوایان دینی است. چنان که شاهد تأکیدی نسبت به ورزش هایی مانند شنا، سوارکاری، تیراندازی و... هستیم (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۴۷۵). امام راحل معتقدند که همان طور که ورزش بدن را تربیت و سالم می کند، عقل را نیز سالم می سازد (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۷، ص ۲۶۱؛ ج ۱۶، ص ۸۰؛ ج ۸، ص ۳۷۴).

از دیدگاه مقام معظم رهبری، یک کشور و یک ملت باید سلامت جسمانی خود را تأمین کند و ورزش در تحقق این مسأله بسیار مهم است (۱۳۸۴/۰۸/۳۰). ایشان بر ترویج ورزش همگانی تأکید داشته و ورزش همگانی را معادل سلامت همگانی می دانند

(۱۳۷۹/۱۲/۰۸). چرا که این امر سلامت جسمی و نشاط و شادابی روحی جامعه را به دنبال دارد و چنین جامعه‌ای قادر خواهد بود در همه زمینه‌ها پیشرفت کند (۱۳۸۱/۱۰/۳۰). روی آوردن مردم به ورزش، بسیاری از مشکلات و معضلات اجتماعی و اخلاقی را حل می‌کند (۱۳۹۱/۱۲/۲۱).

• نقش نظام پزشکی

از عوامل مؤثر در مقوله بهداشت و سلامت که تأثیر آن جزء بدیهیات است، وضعیت نظام پزشکی کشور است. امام امت معتقد بودند که اگر پزشکان و پرستاران به تکالیف انسانی خود عمل کنند، شغلشان بسیار شریف بوده و یک عبادت است که در تراز عبادت‌های درجه اول قرار دارد (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۲، ص ۲۸۵).

توجه امام عزیز تنها به طبیبان جسم محدود نمی‌شود، بلکه ایشان به طبیبان روح نیز توجه داشته و وحدت طبیبان جسم و روح را با توجه به وحدت جسم و روح امری لازم می‌دانند؛ امری که قبلاً امکان تحقق نداشته و انقلاب این امکان را فراهم آورده است (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۶، ص ۳۴۴ و ص ۴۲۱).

مقام معظم رهبری نیز مجموعه‌های پزشکی و پرستاری و سایر دستگاه‌های سلامت را تأمین‌کننده نعمت بزرگ سلامت برای جامعه می‌دانند. معظم له نقش پرستار را در این میان بسیار برجسته قلمداد کرده و می‌فرمایند: «اگر بهترین پزشکان و جراحان کار خود را با بیمار به بهترین وجه انجام دهند، اما از آن بیمار پرستاری نشود، به طور غالب، کار آن پزشک یا جراح عالی‌قدر بی‌فایده خواهد بود. پرستار، انسان مهربانی است که با رفتار و اخلاق و خدمات خود، سلامت بیمار را به او هدیه می‌کند» (۱۳۸۳/۰۴/۰۳؛ ۱۳۸۹/۰۲/۰۱؛ ۱۳۸۰/۰۵/۰۳). «پرستار کسی است که کمک می‌کند به انسانی که در همه چیز محتاج کمک است؛ آب می‌خواهد، غذا می‌خواهد، آرامش در شب برای خوابیدن می‌خواهد، تسکین درد می‌خواهد، دارو می‌خواهد و بقیه حوائج گوناگون که پرستار [در رفع] این حوائج، مثل فرشته نجات به این انسانی که در نهایت احتیاج و نیازمندی است کمک می‌کند» (۱۴۰۰/۰۹/۰۲).

۴-۲. عوامل معنوی

این عوامل نیز می توانند در دو جنبه فردی و اجتماعی مطرح شود:

۴-۲-۱. عوامل فردی

برخی از مهم ترین عوامل معنوی فردی تأثیرگذار در بهداشت و سلامت عبارتند از:

ایمان

مطابق آیات قرآن کریم، تمام کسانی که دارای نیت پاک و روح تسلیم در برابر حق‌اند، مشمول هدایت‌های الهی قرار می‌گیرند و آرامش روح، اطمینان خاطر و سلامت جسم و جان به آن‌ها بخشیده می‌شود. در سوره نور آیه ۶۴ آمده است: «وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۹۶).

از دیدگاه امام خمینی، اگر انسان واقعاً ایمان و یقین داشته باشد، قلم، قدم و زبان خود را حفظ کرده و برای اصلاح و تهذیب نفس خود تلاش خواهد کرد. ایشان می‌فرمایند: «همه سعادت‌های بشر از علم و ایمان و تزکیه است» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۳، ص ۵۰۶).

مقام معظم رهبری نیز بر این باورند که در بررسی عوامل مؤثر در سلامت، نباید از نقش اخلاق و ایمان دینی غافل شد، زیرا ایمان دینی موجب آرامش انسان‌ها می‌شود (۱۳۸۴/۱۰/۲۷). با توجه به تأثیرات متنوع و گسترده‌ای که ایمان بر ذهن انسان دارد، می‌تواند قیافه جهان را در نظر انسان تغییر دهد و جهان سرد مادی را به جهانی جاندار و آگاه تبدیل کند. روشندلی، امیدواری به نتیجه خوب، آرامش خاطر، دوری از گناه، یاری خدا، استقامت و پایداری، عدم ترس و خوف، عدم شک و دودلی و داشتن ثبات و برخورداری از لذات معنوی، از مهم‌ترین آثار ایمان در راستای نیل به سلامت روانی است (۱۳۸۴/۴/۱۸).

عمل به احکام الهی

عمل به احکام الهی، که بر گرفته از ایمان کامل است، تنها راه رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی به شمار می‌رود. امام راحل می‌فرمایند: «وظیفه ما عمل به احکام الهی است» (رجایی،

۱۳۹۲، ج ۴، ص ۱۶). رهبر معظم انقلاب نیز تأکید می‌کنند: «اگر می‌خواهید برکات خدا بر شما نازل شود، باید اخلاق اسلامی و احکام الهی را رعایت کنید... این، شما را خوشبخت و ارزشمند و مفید برای دیگران خواهد کرد» (۱۳۷۳/۰۳/۱۷، ۱۳۹۸/۰۹/۲۴). ایشان همچنین بیان می‌کنند: «بشر هرچه ناراحتی و رنج و دشواری تحمل می‌کند، بر اثر دوری از راه خدا و سرکشی در مقابل احکام الهی است. (۱۳۷۷/۰۱/۰۱)

در کلام امام و رهبری به برخی از مصادیق عمل به تکالیف الهی اشاره شده است. به چند نمونه اشاره می‌شود:

امام خمینی می‌فرمایند: «نماز معجونی است جامع الهی که متکفل سعادت بشر است و قبولی آن موجب قبولی تمامی اعمال است» (خمینی، ۱۳۷۸، ص ۱۶). رهبر معظم انقلاب نیز می‌فرمایند: «خداوند این نعمت بزرگ را به ما هدیه فرموده است. با آن می‌توانیم جان خود را پالایش کنیم و بدین وسیله، امن و سلامت روانی و رهایی از چالش‌های ستیزگرانه و بهجت و نشاط را نصیب آن سازیم. (۲۱/۰۹/۱۳۹۸)

روژه گرفتن نیز یکی از عوامل مهم سلامت است؛ همان‌طور که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «صوموا تصحوا» یعنی «روژه بگیرید تا سالم شوید» (ابن حیون، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۳۴۲؛ ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵، ج ۱، ص ۲۶۸). مقام معظم رهبری فرمودند: «به برکت ماه رمضان، برای مسلمان فرصتی پیش می‌آید که باید از آن در جهت تقویت حیات معنوی و نشاط مادی خود استفاده کند» (۱۳۷۱/۱۲/۴). همچنین امام خمینی می‌فرمودند: «در ماه مبارک رمضان، خود را به قوت‌های روحانی تقویت کنید» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۳، ص ۳۰).

عمل به دستور حجاب نیز باعث سلامتی فرد و جامعه می‌شود. امام خمینی آن را عاملی برای حفظ شخصیت زن می‌دانند (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۵، ص ۲۹۴). مقام معظم رهبری نیز با اشاره به طرح‌های دشمن در این زمینه می‌فرمایند: «کشف حجاب، از بین بردن آن حائل و فاصله‌ای است که در اسلام میان دو جنس قرار داده شده است - که این برای سلامت زن و سلامت مرد و سلامت جامعه است» (۱۳۸۶/۱۰/۱۹).

اخلاق اسلامی

بسیاری از بیماری‌ها، حتی بیماری‌های جسمی و بدنی، ارتباط تنگاتنگی با اخلاق و رفتار انسان دارند (اخوان، ۱۳۹۷، ص ۱۱۱). خلیقات بد تأثیر منفی بر سلامت جسمی انسان دارند. امام علی علیه السلام در این باره فرمودند: «الْعَجَبُ لِغَفْلَةِ الْحُسَّادِ، عَنْ سَلَامَةِ الْأَجْسَادِ» (نهج البلاغه، ص ۶۷۶، حکمت ۲۲۵) و همچنین بیان کردند: «الْمُرِيبُ أَبْدَا عَلِيلٌ» یعنی «آدم بدبین همیشه بیمار است» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۸). مقام معظم رهبری نیز فرمودند: «هرچه از فضایل اخلاقی فاصله بگیریم، مشکلات و گره‌های زندگی پیچیده‌تر و بیشتر خواهد شد». (۱۳۸۲/۰۹/۱۷)

در مقابل، خوش خلقی نقش تعیین‌کننده‌ای در سلامت جسم و حتی درمان بیماری‌ها دارد. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ حَسُنَتْ خَلِيقَتُهُ طَابَتْ عِشْرَتُهُ» یعنی «هر کس خوش اخلاق باشد، زندگی‌اش پاکیزه و گوارا می‌گردد» (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۴۴۳). طبق دیدگاه رهبری، آسایش انسان ناشی از آن روحیه و اخلاقی است که باید از دین استمداد شود و سرچشمه بگیرد (۱۳۷۰/۱۰/۱۹). انسان‌ها باید به اخلاق حسنه تخلق پیدا کنند که موجب تعالی و تکامل معنوی و روحی و معرفت برتر است (۱۳۷۵/۰۹/۱۹).

۲-۲-۴. عوامل اجتماعی

پس از ذکر عوامل مادی در دو حیطه فردی و اجتماعی و همچنین عوامل معنوی در حوزه فردی، در این بخش به برخی از عوامل معنوی اجتماعی مؤثر در بهداشت و سلامت اشاره می‌شود:

• نماز جماعت و جمعه

نماز جماعت، بهترین و پاک‌ترین اجتماعات دنیاست. در نماز جماعت، صفا و صمیمیت و دوستی در دل‌ها زنده می‌شود و مؤمنان با دیدار یکدیگر، احساس دلگرمی، قدرت و امید می‌کنند (قرائتی، ۱۳۷۴، ص ۱۰۷).

امام خمینی می‌فرمودند: «اجتماع کنید. نمازهای جمعه را با شکوه به جا بیاورید و

نمازهای غیر جمعه را هم، که شیطان‌ها از نماز می‌ترسند و از مسجد می‌ترسند» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۲، ص ۳۹۴).

مقام معظم رهبری نیز تأکید می‌کنند: «آن‌جا که پای فعالیت و نشاط دسته‌جمعی افراد جامعه به میان می‌آید، نماز، همچون گرم‌ترین و پرشورترین عبادت دسته‌جمعی، نقش بزرگی را بر عهده می‌گیرد. مظهر این خصوصیت، همین نمازهای جماعت پنج‌گانه و نماز جمعه و نمازهای عید است». (۱۳۷۳/۶/۱۰)

• اعتکاف

اعتکاف مجموعه‌ای از بهترین عبادت‌ها است: روزه، نماز، حضور در مسجد، دعا، تلاوت قرآن و... که هر یک از آن‌ها تأثیر بسزایی در رشد و تعالی روح و جسم انسان دارد. امام خمینی این عبادات و ادعیه را موجب تقویت روحی و خروج انسان از ظلمات به سوی نور می‌دانند (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۳، ص ۳۳).

مقام معظم رهبری نیز این امر را وسیله‌ای برای صفا و طراوت بخشیدن به دل و جان بیان کرده و می‌فرمایند: «این گرایشی که امروز در محیط جوان کشور به معنویات وجود دارد، خیلی با ارزش است؛ این شب‌های احیاء، این مجالس توسل، این اعتکاف‌ها، این دعا‌های کامل، دعای ابوحمزه، این همه جوان، این اشک‌ها، این توجه‌ها، خیلی قیمت دارد؛ این‌ها را نگه دارید، این‌ها ارزش دارد. ارزشش هم فقط برای شخص خود شما نیست؛ برای کشور ارزش دارد» (۱۳۸۴/۰۵/۲۸) (۱۳۹۵/۰۴/۱۲).

• مجالس عزاداری

مقام معظم رهبری درباره وضعیت بیماری کرونا، با یادآوری مسئله مهم دعا، توسل و تضرع به درگاه پروردگار برای رفع بلا، فرمودند: «تذکر آخر من هم مسئله‌ی دعا و توسل و تضرع است. همه‌ی این چیزهایی که گفتیم اسباب و سبب هستند، مسبب‌الاسباب خداوند قادر و حکیم است، که «تَسْبِیْتُ بِلُطْفِكَ الْأَسْبَابِ» (صحیفه سجّادیه، دعای هفتم) بایستی از خدای متعال درخواست کرد. این مجالس عزاداری هم جای خوبی است، زمینه‌ی خوبی است برای تضرع،

برای توسل، برای توجه به پروردگار و خواستن از خدا. دعا کنیم، استغفار کنیم و از خدای متعال لطفش را طلب کنیم؛ ان شاء الله خدای متعال هم لطف خواهد کرد.» (۱۴۰۰/۰۵/۲۰)

۵. چالش‌ها و آسیب‌ها

در بررسی مقوله بهداشت و سلامت از نقش عوامل تهدید کننده نباید غفلت کرد؛ از مهم ترین این چالش‌ها از باب نمونه به مواردی اشاره می شود:

۵-۱. تخریب محیط زیست

آلودگی‌های محیط زیست و تخریب طبیعت می‌تواند زمینه‌ساز بیماری‌های روحی، روانی و جسمی باشد. نگاهی به آیات و روایات و سیره اهل بیت علیهم السلام روشن می‌سازد که هیچ مکتبی مانند اسلام به طبیعت و محیط زیست اهمیت نداده است (مانده، ۳۱؛ سبا، ۱۵). از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده است که: «تَحَفُّظُوا مِنَ الْأَرْضِ ...» یعنی «از زمین حفاظت کنید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷، ص ۹۷؛ پاینده، ۱۳۸۲، ص ۳۸).

امام خمینی نیز به حفظ محیط زیست و سالم‌سازی طبیعت و جلوگیری از قطع درخت‌ها حتی در منازل و املاک شخصی تأکید کرده‌اند (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۲۱، ص ۱۷۷).
مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «مسأله محیط زیست، مسأله حیاتی است نه تجملاتی و درجه دو. این موضوع، نه مربوط به این دولت یا آن دولت، و نه مربوط به این شخص یا آن شخص است، بلکه موضوعی کشوری و ملی است که باید برای حل مشکلات مرتبط با آن، همه دست به دست یکدیگر دهند.» (۱۳۷۷/۱۲/۱۴، ۱۳۹۳/۱۲/۱۷) همچنین فرموده اند: «ما جزو کشورهای معدودی هستیم که حفظ محیط زیست را در قانون اساسی مان داریم. در قانون اساسی ما، حفظ محیط زیست تصریح شده و این چیز مهمی است؛ هیچ کس نبایستی این قانون را نقض کند، و این جزو امتیازات برجسته‌ی قانون اساسی ما است.» (۱۴۰۱/۱۲/۱۵)
ایشان معتقدند که عدالت در تقسیم خدمات شهری، تأمین آرامش روحی و امنیت معنوی، ظهور و اعتلای مظاهر اسلامی و انقلابی، عمران و آبادانی و زیبایی، حفظ طبیعت و صفای طبیعی در شهر اسلامی، همه باید مورد توجه قرار گیرد. (۱۳۷۸/۰۲/۰۸)

معظم له با تأکید بر این مطلب که سیاست، اقتصاد، خدمات گوناگون شهری و کشوری و به طور کلی پیشرفت کشور برای این است که انسان‌ها زندگی سالم و مطلوبی داشته باشند، اذعان دارند که «اگر محیط زیست تخریب شد، همه‌ی این‌ها باطل خواهد شد. (۱۳۸۹/۱۲/۱۷) ایشان فرسایش خاک، آلودگی هوا در شهرهای بزرگ کشور، پدیده غبار و ریزگردها، کمبود آب، چپاول و غارت جنگل‌ها و مراتع، زمین‌خواری و کوه‌خواری را از مسائل و مشکلات محیط زیستی ایران برشمردند. (۱۳۹۳/۱۲/۱۷، ۱۳۸۹/۱۲/۱۷)

معظم له در نامه‌ای به رؤسای قوا، سیاست‌های کلی محیط زیست را ابلاغ کردند؛ ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط زیست، مدیریت هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی، جرم‌انگاری تخریب محیط زیست، تهیه اطلس زیست‌بوم کشور، تقویت دیپلماسی محیط زیست، گسترش اقتصاد سبز و نهادهای سازنده فرهنگ و اخلاق زیست‌محیطی از جمله محورهای ابلاغیه رهبر معظم انقلاب اسلامی است (۱۳۹۴/۰۸/۲۶).

۲-۵. مواد مخدر

مواد مخدر خسارت‌های شدیدی بر جای می‌گذارد و به ویژه از نظر روحی و جسمی، ضررهای متعدد و جبران‌ناپذیری برای فرد و جامعه دارد. امام رضا علیه السلام می‌فرمایند: «هر امری که در آن فساد است؛ از جهت خوردن، آشامیدن، پوشش، ازدواج و... و به روح و جسم ضرر می‌زند، حرام است» (بروجردی، ۱۳۸۶، ج ۲۲، ص ۳۳۲).

رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز می‌فرمایند: «هر چیز مخدر حرام است» (کوفی اهوازی، ۱۴۰۲، ص ۲۰؛ ابن بابویه، ۱۴۰۳، ص ۲۲۴؛ همو، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۴۳۹).

امام خمینی زیان مواد مخدر را هم برای خود افراد و هم برای حیثیت اسلام مضر دانسته و بر معتادان لازم و واجب می‌دانند که خود را معالجه کنند (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۱، ص ۴۲۳).

مقام معظم رهبری نیز این آسیب جدی را گوشزد کرده و می‌فرمایند: «غرق کردن نسل جوان در فسادهای گوناگون و اعتیاد به مواد مخدر و مسکرات یک سیاست پیاده شده استعمار و استکبار است. امروز اگر مسئولین نظام جمهوری اسلامی با مواد مخدر به سختی مبارزه

می‌کنند، این یک جهاد بزرگ و یک حرکت بسیار عمیق در راه پیشرفت ملت ایران است»
(۱۳۷۰/۰۸/۱۵).

۳-۵. کارکردهای بد نظام های استکباری

نظام های استکباری در زمینه های مختلف آسیب‌زا و مشکل‌آفرین هستند؛ یکی از این آسیب‌ها در حوزه سلامت و صلح جهانی است. امام خمینی این آسیب جدی را گوشزد کرده و فرمودند: «سلامت و صلح جهان بسته به انقراض مستکبرین است» (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱۲، ص ۱۴۴).

مقام معظم رهبری نیز مشکلات کنونی و رفتاری‌های مردم دنیا، از جمله وضع نگران‌کننده سلامت در جوامع بشری، را ناشی از بی‌عدالتی، تبعیض و خودخواهی قدرت‌های بزرگ جهان دانستند و افزودند: «گرسنگی، بی‌بندوباری جنسی، مواد مخدر، مشروبات الکلی و جنگ‌های روانی دستگاه‌های تبلیغاتی دنیا از مهم‌ترین عوامل اجتماعی تهدیدکننده سلامت در دنیای امروز به شمار می‌رود» (۱۳۸۴/۱۰/۲۷).

البته چالش‌ها و آسیب‌های بهداشت و سلامت منحصر به این موارد نیست و مسائلی چون تغذیه نامناسب، عدم تحرک و بیکاری نیز از عوامل تهدیدکننده سلامت هستند که تا حدودی در لابلای بیانات مطرح شده و توصیه‌هایی برای مقابله با آن‌ها ارائه گردیده است.

۶. بیان پیشرفت‌ها، انتظارات و ترسیم چشم انداز

پیشرفت‌ها یکی از نعمت‌های الهی است: «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» (ضحی، ۱۱). بیان پیشرفت‌ها در راستای قدردانی و تقویت امید در جامعه باعث می‌شود تا مردم شاد، سالم، سرزنده و موفق باشند. امام خمینی و مقام معظم رهبری همواره با توجه به این نکته کلیدی، مردم را نسبت به آینده امیدوار کردند.

حضرت امام همواره از پیشرفت دولت در این زمینه حمایت و پشتیبانی می‌کردند (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۱۲۲) و می‌فرمودند: «برنامه دولت اسلامی آن است که همه بشر به سعادت برسند و همه در کنار هم به طور سلامت و رفاه زندگی کنند» (خمینی، ۱۳۸۹، ص ۱۰۹).

اکنون، با گذشت ۴۶ سال از پیروزی انقلاب اسلامی، روز به روز شاهد پیشرفت‌های

چشمگیری در زمینه بهداشت و سلامت هستیم: گسترش خدمات بهداشت و درمان به نقاط دوردست کشور (۱۳۷۵/۰۹/۱۲)، دارا بودن رتبه اول سرعت پیشرفت علمی کشور در سطح دنیا (۱۳۸۵/۰۷/۱۳)، رتبه اول منطقه در زمینه زیست فناوری و تولید اقلام متعدد دارویی (۱۳۹۲/۰۱/۰۱)، جزو چند کشور اول دنیا در برخی دانش‌های کمیاب و نوپدید (۱۳۹۶/۱۱/۲۹)، تولید محصولات بادوام با فناوری نانو (۱۳۹۸/۰۷/۱۷) و جزو چند کشور تولیدکننده واکسن کرونا در دنیا» (۱۴۰۰/۰۳/۲۶).

اما هرگز توقف در این حیطة مطلوب نیست و بنا به فرمایش مقام معظم رهبری، فاصله بین وضع موجود و مطلوب زیاد است. ایشان در سال ۹۳ سیاست‌های کلی «سلامت» را در حیطة‌های نظام ارزشی و اخلاقی حاکم بر سیستم سلامت ایران، عملکردهای نظام سلامت (تأمین مالی عادلانه و پایدار، ارائه خدمات سلامت و...)، سبک زندگی سالم (تغذیه و امنیت غذایی، مسئله محیط زیست و...) و نظام آموزشی و پژوهشی ارزش محور ابلاغ فرمودند (باقری لنگرانی، ۱۳۹۷، ص ۴۰).

اموری چون عدالت، توسعه و پیشرفت، پویایی، خودکفایی، مرجعیت علمی و جهانی شدن با حفظ اصول و ارزش‌های انسانی، گسترش خدمات پزشکی و درمانی برای عموم مردم، ضرورت سرآمد بودن بیمارستان‌ها و مراکز درمانی دولتی، افزایش کمی در زمینه علوم پزشکی و ارتقاء سطح علمی، بهبود شاخص‌های سلامت و بهداشت، خوداتکایی و استقلال اقتصادی مشروط به شکل‌گیری تولید ملی، و توسعه و تسریع در چرخه حرکت نظام پزشکی، فراهم شدن سلامت عمومی، تقویت شبکه بهداشت کشور، توزیع عادلانه پزشک و استفاده از ظرفیت دانش هسته‌ای برای بخش‌های مختلف زندگی مردم از جمله برای سلامت، از انتظارات و توصیه‌های این دو عبد صالح برای افزایش کمی و کیفی بهداشت و سلامت بوده است (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۶، ص ۴۲۱؛ ۱۳۶۳/۰۱/۱۸؛ ۱۳۷۵/۰۹/۱۲؛ ۱۳۸۴/۱۰/۲۷؛ ۱۳۸۵/۰۷/۱۳؛ ۱۳۸۵/۰۸/۱۸؛ ۱۳۹۱/۰۲/۱۰؛ ۱۳۹۲/۰۹/۱۹؛ ۱۳۹۴/۰۶/۰۴؛ ۱۳۹۷/۰۳/۱۷؛ ۱۴۰۰/۰۹/۰۲؛ ۱۴۰۲/۰۳/۲۱).

نتیجه

- با توجه به بیانات حضرت امام راحل و مقام معظم رهبری، می‌توان به نکات زیر اشاره کرد:
- مقوله بهداشت و سلامت در دو بعد جسمی و روحی مطرح است.
 - عوامل موثر در بهداشت و سلامت، در دو حیطه مطرح شد، در بررسی «عوامل مادی»، پیشگیری از بیماری، تغذیه سالم، کار و فعالیت‌های جسمی و تفریحات سالم به عنوان عوامل فردی مؤثر در ایجاد نشاط و سلامت جسم و روان شناخته می‌شوند. همچنین، ازدواج و تقویت نهاد خانواده، نقش آموزش و پرورش، ورزش همگانی و نظام پزشکی به عنوان عوامل اجتماعی مؤثر در این مقوله محسوب می‌شوند.
 - در واکاوی «عوامل معنوی»، ایمان، عمل به احکام الهی و اخلاق اسلامی از عوامل فردی و نماز جماعت، نماز جمعه و اعتکاف و برگزاری مجالس عزاداری، به عنوان عوامل اجتماعی تأثیرگذار در بهداشت و سلامت جسم و روح به شمار می‌آیند.
 - تخریب محیط زیست، مواد مخدر و نظام‌های استکباری به عنوان نمونه‌ای از چالش‌ها و آسیب‌ها در این مقوله مطرح هستند.
 - سیاست‌های کلی «سلامت» در حیطه‌های نظام ارزشی و اخلاقی حاکم بر سیستم سلامت ایران، عملکردهای نظام سلامت، سبک زندگی سالم و نظام آموزشی و پژوهشی ارزش‌محور، از مهم‌ترین امور ابلاغی رهبری در حوزه سلامت و بهداشت به شمار می‌روند.
 - عدالت، توسعه و پیشرفت، پویایی، خودکفایی، مرجعیت علمی و جهانی شدن با حفظ اصول و ارزش‌های انسانی، گسترش خدمات پزشکی و درمانی، ارتقاء در زمینه علوم پزشکی و بهبود شاخص‌های سلامت و بهداشت، تقویت شبکه بهداشت کشور، توزیع عادلانه پزشک و استفاده از ظرفیت دانش هسته‌ای برای بخش‌های مختلف زندگی مردم از جمله برای سلامت، از انتظارات رهبری برای افزایش کمی و کیفی بهداشت و سلامت می‌باشد.

کتابنامه

قرآن کریم.

- نهج البلاغه. (۱۳۸۰) ترجمه محمد دشتی. (چاپ اول) تهران: انتشارات اوج علم.
- صحیفه کامله سجادیه. (۱۳۸۶) ترجمه و شرح ابوالحسن شعرانی (چاپ ششم). قم: انتشارات قائم آل محمد علیه السلام.
- ابن ابی جمهور أحسانی، محمد بن زین الدین. (۱۴۰۵ ق). عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة. قم: دار سید الشهداء للنشر.
- ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۴۰۹). أسد الغابة. بیروت: دارالفکر.
- ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی. (۱۳۸۵ ش). علل الشرائع. قم: بی نا.
- _____، (۱۴۰۳ ق). معانی الأخبار. قم: بی نا.
- _____، (۱۴۱۳ ق). من لا یحضره الفقیه (۴ جلد) (چاپ دوم). قم: بی نا.
- ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی. (۱۳۸۵ ق). دعائم الإسلام (چاپ دوم). قم: بی نا.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۳۶۳). تحف العقول (چاپ دوم). قم: بی نا.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۰۸ ق). لسان العرب. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- اخوان، محمد علی. (۱۳۹۷). نظام سلامت و بهداشت در اسلام (چاپ ششم). قم: ولاء منتظر.
- ازهری، محمد بن احمد. (۱۴۲۲ ق). معجم تهذیب اللغة. بیروت: دارالمعرفة.
- اصفهانى، محمد مهدی و دیگران. (۱۳۸۴). آئین تندرستی (چاپ دوم). بی جا: تندیس.
- باقری لنکرانی، کامران و دیگران. (۱۳۹۷). مروری بر مفاهیم سیاست های کلی سلامت
- ابلاغی مقام معظم رهبری، نشریه علمی پژوهشی فرهنگستان علوم پزشکی، سال دوم، شماره اول، ۲۸ تا ۴۸.
- بروجردی، سید حسین. (۱۳۸۶) جامع أحادیث الشيعة. تهران: انتشارات فرهنگ سبز.
- بستانی، فواد افرام. (۱۳۷۵). فرهنگ ابجدی. رضا مهیار (مترجم). تهران: اسلامی.
- پارک، جان اورت. (۱۳۹۰). کلیات خدمات بهداشتی. حسین شجاعی تهرانی (مترجم). بی جا: سماط.

- پاینده، ابو القاسم. (۱۳۸۲). **نهج الفصاحة** (چاپ چهارم). تهران: دنیای دانش.
- تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد. (۱۴۲۰ ق). **غرر الحکم و درر الکلم** (چاپ دوم). قم: دار الکتاب الإسلامی.
- جمعی از نویسندگان. **بهداشت برای حوزه علمیه**. (۱۳۶۳). بی جا: انتشارات وزارت بهداشت.
- جوهری، اسماعیل بن حمّاد. (۱۴۱۹ ق). **الصحاح**. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- حاج علی اکبری، محمدجواد. (۱۳۸۷). **مطلع عشق**. (چاپ هفدهم). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حرّ عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹ ق). **وسائل الشیعة**. قم: موسسه آل البيت علیهم السلام.
- حلّی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۴ ه ق). **تذکرة الفقهاء** (۱۴ جلد). قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- خامنه‌ای، سید علی بن جواد حسینی. (۱۴۲۰ ق). **أجوبة الاستفتاءات** (۲ جلد) (چاپ سوم). بیروت: الدار الإسلامية.
- خدائی، زبیده. ۱۳۸۹، **خدایا چه بخورم؟** (چاپ نهم). قم: انتشارات نگاران نور.
- خمینی، سیدروح الله. (۱۳۸۷). **جایگاه زن در اندیشه امام خمینی** (چاپ: یازدهم). تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____، (۱۳۸۹). **حکومت اسلامی و ولایت فقیه در اندیشه امام خمینی** (چاپ چهارم) تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____، (۱۳۸۰). **شرح چهل حدیث** (چاپ بیست و چهار). قم: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____، (۱۳۸۹). **صحیفه امام** (۲۲ جلد) (چاپ پنجم). تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____، (۱۴۲۰ ه ق). **الرسائل العشرة**. قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____، (۱۳۷۸ الف). **جهاد اکبر** (چاپ نهم). قم: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- _____، (۱۳۷۸ ب)، **آداب الصلاة** (چاپ هفتم). تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۲). **لغت نامه**. تهران: روزنه.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۲۹ ق). **مفردات الفاظ القرآن** (چاپ چهارم). قم: طلیعة النور.

- راوندی، قطب الدین سعید بن هبة الله. (۱۴۰۷ق). الدعوات. قم: انتشارات مدرسه امام مهدی علیه السلام.
- رجائی، غلامعلی. (۱۳۹۲). برداشتهایی از سیره امام خمینی (جلد چهارم) (چاپ چهارم). قم: چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی).
- زبیدی، محمد مرتضی. (۱۴۱۴ق). تاج العروس من جواهر القاموس. بیروت: دارالفکر.
- ستوده، امیررضا. (۱۳۸۸). پا به پای آفتاب (چاپ ششم). بی جا: مؤسسه نشر پنجره.
- سیوری حلّی، مقداد بن عبد الله. (۱۴۲۵ه ق). کنز العرفان فی فقه القرآن (جلد ۲). قم: انتشارات مرتضوی.
- سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن بن ابی بکر. (۱۴۰۴ ه.ق). الدر المنثور فی التفسیر بالماثور (جلد ۶). قم: کتابخانه عمومی آیت الله العظمی مرعشی نجفی.
- صاحب اسماعیل بن عباد. (۱۴۱۴ق). المحيط فی اللغة. بیروت: عالم الكتب.
- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۹۰ق). المیزان فی تفسیر القرآن (جلد ۲۰) (چاپ دوم). بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم. (۱۴۰۹ق). العروة الوثقی (جلد ۲) (چاپ دوم). بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن (چاپ سوم) (جلد ۱۰). تهران: ناصر خسرو.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ه.ق). جامع البیان فی تفسیر القرآن (جلد ۳۰). بیروت: دار المعرفة.
- عاملی جبعی (شهید ثانی)، زین الدین بن علی. (۱۴۱۳ ه.ق). مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام (جلد ۱۵). قم: مؤسسة المعارف الإسلامية.
- علی بن موسی، امام هشتم علیه السلام. (۱۴۰۲ق). طب الإمام الرضا علیه السلام (الرسالة الذهبية). قم: دار الخيام.
- فتال نیشابوری، محمد بن حسن. (۱۳۷۵). روضة الواعظین و بصيرة المتعظین. قم: بی نا.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۲۱ق). کتاب العین. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب. (۱۴۲۰ق). القاموس المحيط (چاپ دوم). بی جا: دار احیاء التراث

العربی، مؤسسة التاريخ العربی.

فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۰۵ ق). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی. قم: دارالهجره.

قرائتی، محسن. (۱۳۷۴). پرتوی از اسرار نماز. ستاد اقامه نماز.

قرشی، سید علی اکبر. (۱۳۷۸). قاموس قرآن (چاپ هشتم). تهران: دارالکتب الاسلامیه.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۲۹ ق). کافی. قم: دار الحدیث.

کوفی اهوازی، حسین بن سعید. (۱۴۰۲ ق). الزهد (چاپ دوم). قم: المطبعة العلمیة.

لیثی واسطی، علی بن محمد. (۱۳۷۶). عیون الحکم و المواعظ. قم: بی نا.

متقی هندی، علی بن حسام الدین. (۱۴۰۱ ق). کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال، (چاپ پنجم). بی جا: مؤسسة الرسالة.

مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۰۳ ق). بحار الأنوار (چاپ دوم). بیروت: بی نا.

معین، محمد. (۱۳۹۱). فرهنگ فارسی (چاپ بیست و هفتم). بی جا: موسسه انتشارات امیرکبیر.

مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از نویسندگان. (۱۳۷۱). تفسیر نمونه (۲۸ جلد)، (چاپ دهم). تهران: دار الکتب الإسلامیة.

مولوی، محمد علی و گیتی ثمر. (۱۳۷۸). بهداشت همگانی (چاپ پنجم). بی جا: چهر.

نجفی، شیخ هادی. (۱۴۲۳ ق). موسوعة أحادیث أهل البيت علیهم السلام. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

نوری، حسین بن محمد تقی. (۱۴۰۸ ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: موسسه آل البيت علیهم السلام.

